

Önkormányzati múlt

A szőlőhegyi önkormányzat működése a 19. században a somogyi Holládi-hegy példáján I.

A Somogy megye észak-nyugati szegletében található Marcali-háton élők megélhetését egykoron kiterjedt szőlőművelés szolgálta. Régi térképeket böngészve hamar szembeötlik, hogy a múltban, ahol azt az adottságok lehetővé tették, csaknem minden település határában volt egy vagy több szőlőhegy, amelyet általában több környező falu gazdái használtak. A dombhát keleti oldalán Balatonberény és Balatonkeresztúr között, Balatonújlak, Kéthely, az egykori Kis- és Nagy Gomba, Marcali, Gadány, Mesztegnyő, Szenyér, Tapsony, Nemeskiszfalud és Böhönye, valamint kicsit délebbre Segesd határában volt szőlőhegy. Míg a vonulat nyugati felén Balatonszentgyörgy (Bari-hegy), Hollád, Somogysámson, Horvátkút, Nagyszakácsi, Nemesdéd határában voltak ültetvények.

Somogy már a középkorban kiterjedt szőlőműveléssel rendelkezett, olyannyira, hogy 1498-ban, amikor II. Ulászló király a megyének címert adományozott, arra szőlőfürtöt festettek (Draskóczy 2000). Az oszmán hódítás időszaka és főként a háborús évtizedek természetesen jelentős károkat okoztak, de a pusztítás a szőlőterületek esetében sem volt olyannyira általános, mint azt korábban sokan gondolták. Az 1700-as években a falvak benépesítése és a gazdasági fellendülés nyomán a szőlőtermesztés és borkészítés reneszánszát élte, amely egészen a 19. század

végén megjelenő filoxéráig lényegében kitartott. Somogy megyének ezen két évszázadából két földrajzilag egybefüggő szőlővidék bontakozik ki. Egyik a dél-Balaton, amelynek múltja, ha csak részleteiben is, de valamelyest feltárt (lásd Reöthy 1988a; 1988b, 1990). A másik ilyen szőlőtermesztő terület pedig az észak-déli kapcsolatokról felépülő, völgyekkel szabdalta Marcali-hát és a vele szerves összefüggésben lévő Marót-völgye kistáj. E jól lehatárolható (észak-északnyugatról Balaton, Kis-Balaton, délről a Belső-Somogyi erdőségek, keletről a Nagyberék) vidék földrajzi adottságainál fogva sok tekintetben periférikus, mégis kulturális-társadalmi kapcsolatainak több iránya rajzolható fel. A terület északi fele a Keszthelyi-kistáj vonzáskörzete, egyszerre tulajdonképpen dél-Balaton is; keleti oldalról dél-Zala és Nagykanizsa, mint egykori kereskedelmi központ jelentett élénk kapcsolatokat, délről az egykor erős vonzerővel bíró Csurgó, míg dél-keletről már egyértelműen Kaposvár megyeszékhely viszonylagos közelsége volt a meghatározó. E kiterjedt szőlőtermesztő vidék múltjának jelentős szeletjeivel (és egyéb társadalmi-gazdasági, kulturális adottságaival) gyakorlatilag napjainkig adós a néprajz- és történettudomány (lásd Knézy 1983; 1985). (Hasonlóan adósak a jelennel foglalkozó tudományok is annak felrajzolásával, hogy milyen okok nyomán alakult ki a Marcali-hát és a Marót-völgyének társadalmi-gazdasági periféria helyzete, amely bizonyosan nem elválasztható az egykori szőlőművelés szinte totális elmúlásától.)

Jelen tanulmány célja, hogy a Marcali-hát észak-nyugati részén található Hollád községhez tartozó szőlőhegy múltjának egyes elemeit bemutassa, ezzel is hozzájárulva a térség szőlőművelési hagyományainak és csak részben ismert tájhasználati gyakorlatainak teljesebb megismeréséhez. Másodlagos célkitűzés, hogy e somogyi

szőlőhegy vizsgálata tovább gazdagítsa a dunántúli hegyközségek néprajzáról meglévő rendkívül gazdag ismereteket.

Azon kívül, hogy egy részben még ma is eredeti funkciójában használat terület múltjának feltárása önmagában is érdekes eredményeket hozhat, a mai nevén (amelyet leginkább használni fogunk) *Holládi-hegy* két másik szempontból is különlegesnek tekinthető. Egyrészt a régi megnevezése szerinti *Holládi és Kis-Tikosi hegy* nagyon kis kiterjedésű volt és ebből kifolyólag a területet használó gazdák létszáma soha haladta meg a 30 főt, de a 19. század zömében ennél csak kisebb létszámú közösség (22-25 fő) volt a jellemző. Mindez a későbbiekben tárgyaltak szempontjából azért fontos, mivel ez tulajdonképpen egy mikrotársadalom jellemzőit mutatja be.

A másik, inkább tájhasználat szempontjából sajátos jellemző, hogy a *Holládi és Kis-Tikosi* szőlőhegy közvetlenül határos volt a nála kb. tízszer nagyobb egykori *Tikosi és Bári hegyvel*, a mai *Bári-hegyvel*. Ez utóbbi azonban csak 1949-óta része Hollád község határának, legkorábban Vörs, majd Balatonszentgyörgy közigazgatási része volt. A két szőlőhegy teljesen önálló külön hegyközséget alkotott, valamint határvédelmi eszközökkel fizikailag is szigorúan elkülönültek egymástól. Történt ez annak ellenére, hogy egyes időszakokban birtokosuk azonos volt: a Bari-hegyet birtokló Festetics család is egy ideig tulajdonolta a Holládi-hegyet is, valamint ez utóbbi birtokosa, az Esztergomi Székeskáptalan is bírt érdekeltséggel a nagyobb szőlőhegyen.

E tanulmány a másodlagos adatok felhasználásán túl, túlnyomó többségében egy a közelmúltban előkerült forrásanyag feldolgozásán alapul. Egy itt meg nem nevezett holládi lakos tulajdonában van a Holládi-hegy hegyközségi önkormányzatának 150 évet felölelő iratanyaga, amelynek közgyűjteménybe juttatásához birtokosa nem járult hozzá, viszont azt lehetővé tette, hogy digitális másolat készüljön róla, valamint feldolgozás készüljön a források alapján.

Az iratanyag gyakorlatilag két részre oszlik. A nagyobbik részt a meglehetősen jó állapotban fennmaradt Holládi-hegy szőlőhegyi önkormányzat egybekötött hegykönyve jelenti. A mintegy 130 írott oldalas kötet az 1800-as évek elejétől egészen 1937-ig tartalmaz információ-

kat a hegyközség működéséről. A bejegyzések túlnyomó többsége az éves hegyközségi gyűlés jegyzőkönyve, de ezek mellett tartalmaz adásvételi szerződéseket, öröklési egyezségeket, egyéb határozatokat, kisebb számban költségvetéseket is. A dokumentum a közel 150 évnyi használat nyomán feltehetően többszörösen átkötetett, mivel a benne lévő feljegyzések nem minden esetben követnek időrendet és logikai sorrendet, a felhasznált papírok minősége sem teljesen egyforma. A kizárólag kézírásos bejegyzések többsége viszonylagosan jól olvasható, értelmezhető.

A forrás kisebbik részét jelentik a hegykönyv mellett fennmaradt egyéb dokumentumok. Ezek között egyaránt vannak olyan sokszorosított iratok, mint a hegyközségi rendtartások, szabályozások a különféle időszakokból; kisebb számban hivatalos levelek, határozatok, végzések. Nagyobb számban pedig olyan dokumentumokat is találhatunk, mint a hegykönyvön kívül vezetett egyéb nyilvántartások, névsorok, összesítések, stb. Ezeken kívül az iratok egy jelentős része gyakorlatilag csak egy-egy feljegyzés, emlékeztető, nagyon sokszor datálás nélkül. (Ez esetben olyanokra kell gondolni, hogy egy-egy kihágást feljegyzett a hegybíró, amelyet majd csak a későbbiekben rögzített véglegesen.) E feljegyzések nem hivatalos jellegét az is mutatja, hogy a papírokat nem ritkán másra is használták, pl. iskolai feladatok is szerepelnek rajta.

Feltételezhetjük, hogy a fennmaradt iratanyag nem teljes. Feltűnő a költségvetéssel összefüggő bejegyzések kisebb száma, esetleg külön nyilvántartás is létezhetett, de nem zárhatjuk ki, hogy csak fennmaradt formában vezették a gazdasági adatokat. A mellékletként szereplő vegyes iratanyag bizonyosan hiányos: feltételezhetjük, hogy a fennmaradotknál nagyobb számban képződtek különböző ügyintézésekkel kapcsolatos dokumentumok. Ezek egy része vélhetően egyes közgyűjteményekben elérhető.

A hegyközségi önkormányzat dokumentumai sajátos forrásanyagot képeznek. Adottságai folytán történeti forrásként arra alkalmas, amely eredeti célja is volt, elsősorban a hegyközségi önkormányzat működését, jellemzőit lehet általa feltárni. E tanulmány is elsősorban csak ennek bemutatására vállalkozik. Sokkal kisebb lehetőség van arra, hogy a hegyközségi forrásanyagból

másfajta, a társadalomra, egyéb néprajzi adottságokra vonatkozó következtetést is levonhassunk.

A Holládi-hegy hegyközségi működésének bemutatása tehát önmagában nem azonos a szőlőhegy történetével, annak csak egy jelentős szeletét képezi. Minden egyéb adottság feltárása csak további kutatások, más források feldolgozása révén valósulhat meg.

Amit a Holládi-hegy múltjáról tudhatunk

Vizsgált területünkön, a Marcali-hát északnyugati felén már a középkorban aktív szőlőművelés zajlott. Pontos elhelyezkedésük ma nem meghatározható, de már egy 1347-es és egy 1422-es határleíró oklevél is említ szőlőskerteket, szőlőföldeket.

Ezekben az évszázadokban e vidéken több Tikos (*Tykus*) település is létezett, amelyet először 1254-ben említenek a források. Az 1400-as években már megkülönböztettek Közép-Tikos (1417), Alsó-Tikost (1474), valamint 1398-ban fordul elő először Hollád-Tikos falu. 1536-ban Kápolnás-Tikos is megjelenik a forrásokban, Tikos és Hollád birtokosai között már ekkoriban megjelent az Esztergomi Káptalan (Csánki 1914).

Jóval később a holládi (vagy környéki) szőlőkről 1559-ből értesülhetünk. Ebben az évben a szenyéri vár tisztartói jogtalanul, ún. hatalmaskodással gyűjtötték be Segesd város polgárainak bortermését egyebek mellett Holládról is, akik ezek szerint távolabb élő bebirtoklóként (extranus) voltak jelen e területen (Magyar 1988).

Az oszmán hódítás időszakában e települések elnéptelenedtek. Az 1550-es években Alsó- és Középtikost már elhagyták lakosai, Hollád-Tikos pusztulása pedig az 1570-es években kezdődött és az 1600-as évek elejére teljesedett ki (Csánki 1914).

A pusztulás ellenére nem számolhatunk a vidék teljes elnéptelenedésével vagy a gazdálkodás teljes felhagyásával. Bár Kanizsa vára és Fonyód erőssége is oszmán fennhatóság alatt volt, de Keszthely végvár mindvégig magyar kézen maradt (Végh 2007). Közelsége folytán gyakorlatilag itt is érvényesült a Magyar Királyság fennhatósága is, pontosabban a kettős hódoltatás-adóztatás rendszere. Ezt támasztja alá, hogy 1660-ban az egyik Tikos település még Szigliget várának tartozékaként szerepelt, tehát valamilyen jövedelmet jelenthetett. A közeli Vörs

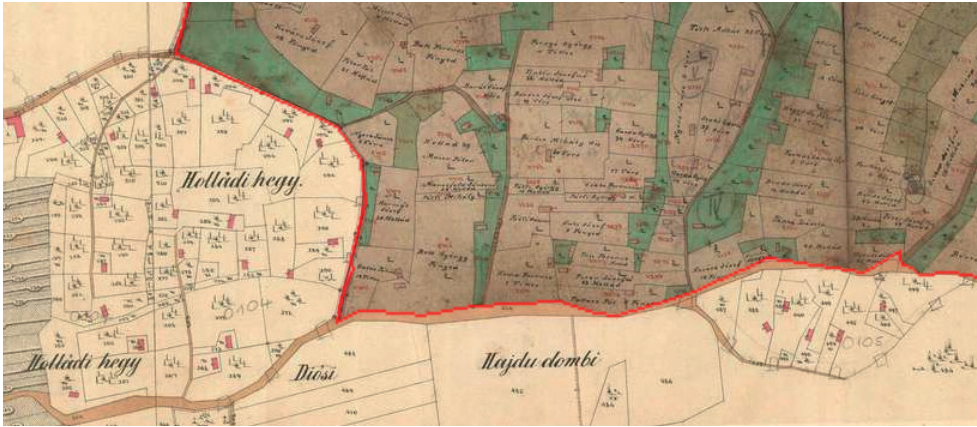
község sem néptelenedett el soha a 150 éves hódoltsági időszak alatt, amelynek lakosai a szőlők művelésével sem hagytak fel (szinte bizonyosan) a mai Bari-hegy területén. Az oszmán elleni felszabadító háborúk utáni első összeírások során 1695-ben Vörs lakosainak kezelésében 46 kapás területű szőlőföldet vettek számba.¹ Szintén a területek legalább részleges művelését mutatja, hogy 1701-ben a térségben Vörsön kívül csak Balatonszentgyörgynek volt lakossága², de az összeírások szerint minden környékbeli település (*Kis- és Nagy Tikos, Kis- és Nagy Bottán, Bár, Fövenyed, Fejéregyház, Zsitva, Szécsény, Kullya, Maród, Hollós*, stb.) határát bérlők művelték.³

Hollád és az akkor még megkülönböztetett Kis-Tikos és Nagy vagy Felső-Tikos települések benépesítése az 1710-es években zajlott, majd ezt követően folyamatosan nőtt a lakosságuk. Holládnak 1748-ban 102 lakosa volt⁴, 1776-ban már 40 háztartása kb. 160-200 fővel.⁵ Mindkét Tikos település egészében 1767-re végül a Festetics család tulajdonában került. Hollád község hagyományosan az Esztergomi Fő- vagy Székeskáptalan birtoka, a 18. században néhány évtizedig a Festetics család is tulajdonolta, végül visszakerült a káptalan kezelésébe, amely egészen a 20. századig megőrizte itteni érdekeltségeit (Csánki 1914).

Vélhetően ezekben az évtizedekben zajlott a korábban is használt szőlőültetvények újbóli, vagy az újként bevont területek művelés alá vétele. A szőlőtelepítések, birtoklevelek kiadásának, majd a szőlőhegyek létrejöttének idején fennálló fenti birtokosi állapot maradhatott fenn a *Holládi és Kis-Tikosi* valamint a *Tikosi és Bári* hegy két egykori településre vonatkozó névhasználatában.

Hogy a Holládi-hegyen pontosan mikor kezdődött újra vagy folytatódott a szőlőművelés az egyelőre nem ismert. A benépesítést követően alig 20 évvel 1729-ben már bizonyosan voltak olyan jobbágyságok Holládon, akik szőlőterületekkel is rendelkeztek (T.Mérey 2000).

Mint a későbbi adatokból is látni fogjuk, az 1700-es évek második felére már intenzív szőlőműveléssel számolhatunk a Holládi-hegyen, amelyet az is alátámaszt, hogy a község első ismert pecsétje 1772-ből teljes egészében a szőlőtöke és fűrt ábrázolására épül. Majd a szőlő egy 40 évvel későbbi helyi pecséten ismételtlen megjelent (Bezeredy 1996).

A 18-19. század országleíró irodalma szinte csak átsiklik e vidék felett. *Bél Mátyás* 1772-ben készült Veszprém Vármegye monográfiájának egy kéziratos részében Somogy megye járásait is tárgyalta, Vörs kapcsán csak a Bari-hegyről jegyezte fel, hogy „kiváló szőlői vannak és nem megvetendő gyümölcsstermése” (Bél 1989 197.). *Hrabovszky Dávid* 1825-ben a Marcali-hát természeti szépségeit hangsúlyozta, amelyet ő egészében „Bari hegységnek” nevezett (Hrabovszky 1998). *Csorba József* 1857-ben a Marcali-hát területéről csak a marcali, gombai, horvátkúti szőlőhegyeket emelte ki, mint a legkiválóbb termőhelyeket (Csorba 1857)⁶. *Pesty Frigyes* az 1860-as években szintén csak a Bari-hegyről tett említést: „melybe híres borok teremnek” (Pesty 2001 35.). A Holládi-hegyről először 1799-ben *Vályi Andrásnál* olvashatunk, aki Hollád kapcsán feljegyezte, hogy „földgye termékeny, rétye, legelője, fája, szőleje is van”; valamint Tikos kapcsán megtudhatjuk, hogy „róna földgye mindent megterem, erdeje, szőleje kicsiny” (Vályi 1799). *Rumy Károly György* 1812-ben szintén megemlékezett e területről: „Hollád, a tisztelendő esztergomi káptalan faluja, egy emelkedettebb síkságon fekszik. A lakosok római katolikus magyarok és a helyi szőlőhegyről származó jó borral élnek” (Tóth 1988).

A 19. század vonatkozásában hasznos információkkal szolgálnak a térképes források is. Ezek által pl. megtudhatjuk, hogy a kb. 20ha kiterjedésű Holládi-szőlőhegyen 1853-ban még három dűlőt különböztettek meg. A terület északi, na-

gyobb része volt a Tikosi-dűlő, míg a déli oldalon volt található a Holládi-dűlő.⁷A szőlőhegy abból a szempontból különleges volt, hogy harmadik dűlője jóval távolabb feküdt. Az ún. Kishegy, amelyen mindösszesen öt gazda osztozott ekkoriban, pontosan 500 méterre keletre van a szőlőhegy központi területeitől.

A Holládi hegy és az ábra jobb alsó sarkában a Kishegy, vastag vonallal elválasztva a Bari-hegy területei kezdődnek. 1858-as kataszteri térkép ábrázolása. Forrás: mapire.eu

Lényegében a fentebb tárgyaltak jelentik az összes információt, amelyet az eddig elérhető elsődleges vagy másodlagos források révén a Holládi-hegyről rendelkezésre álltak a 18-19. század vonatkozásában. Inkább ezek is részben csak következtetések, mint részletes tények. Az újonnan előkerült iratanyag révén szerencsére ennél már sokkal több adat áll rendelkezésünkre, amelyből a Holládi és Kis-Tikos hegybéli helység működése felvázolható. Az alábbiakban erre teszünk kísérletet.

A szőlőhegy életének szabályozása – a hegyközségi törvények szerepe

Az oszmán birodalom elleni háborúk lezárulásával, a falvak benépesítésével egyidejűleg a múltban is használt dűlőkben vagy új területeken nagyon hamar megindult a szőlőművelés, amely rövid időn belül igényelte a megfelelő szabályozást is. Mivel a többi dunántúli megyéhez képest a hódoltság időszakában, a 16-17. században Somogy jóval nagyobb pusztítást szenvedett el, így az első hegytörvények itt csak a 18. század

elején születtek meg. Zala, Győr, Sopron, Veszprém megyékben ez a folyamat már jóval korábban megindult. Égető Melinda és Polgár Tamás (2011) kutatásai nyomán kiderült, hogy 1776-ig, az első megyei szabályozás megszületéséig Somogy megyéből (a jelenlegi tudás szerint) mindösszesen 11 hegyközségi szabályzat maradt fenn, köztük Hollád tágabb térségéből Marcali (1740), Bari-hegy (1758) és Balatonkeresztúr (1769) szőlőhegyéről.

A hegyközségi törvényeket, másnéven artikulusokat, statútumokat hagyományosan az adott szőlőhegy földesura bocsátotta ki, általában akkor, amikor a termelés mértéke a szabályozást már szükségessé tette. Az artikulusok általában tartalmaztak minden olyan szabályt, amely a hegyközség működtetéséhez nélkülözhetetlenek voltak. Szabályozták a középkori eredetű szőlőhegyi önkormányzatiság működtetését (tisztviselők és feladataik, törvényt napok, kihágások szankcionálása), a köz- és vagyonbiztonság feltevéleit (határvédelem, állattartás, lopások, egyéb bűntettek), valamint szolgálták a földesurak érdekeit a kötelező járandóságok (dézma és egyéb juttatások, szüreti időpontok meghatározása, stb.) kérdéseiben. Az önkormányzatiság lehetőségét hosszú időre megteremtő hegyközségi szabályzatok szerepét, területi különbségeit, jellemzőit nagyon gazdag szakirodalmi anyag támasztja alá (lásd pl: Égető 2001; 2004).

A 18. század közepén a középszintű közigazgatás szerepének növekedésével együtt merült fel a Dunántúlon az az igény, hogy a hegyközségek szabályozását megyei szintjen kezeljék. Elsőként 1753-ban Zala megye átfogó szabályzata született meg és jól mutatja az egységes szabályozás iránti igényt, hogy ezt több somogyi szőlőhegyre is átvették, felváltandó a korábbi földesúri artikulusokat. Somogy közös szőlőhegyi szabályzatát, hosszas előkészítés után, a bécsi Helytartótanács jóváhagyásával, a vármegye 1776 augusztusában fogadta el. A megyei szabályozás tartalmát tekintve szervesen épített a korábbi somogyi földesúri artikulusokra, de már a legújabb törvényeket, mint a jobbágyok jogait kiterjesztő úrbéri rendeletet is figyelembe vette. A somogyi rendszabály különlegessége abban áll, hogy korábbi kéziratok gyakorlat helyett könyvnyomatos formában sokszorosították, amelyből az első példányokat már az

1777 év eleji megyegyűlés alkalmából a kérvényező hegyközségek megkapták.

Azt nem lehet tudni, hogy hány szőlőhegy kapott a megyei szabályozásból, de a nagy igényt jól mutatja, hogy az 1800-as évek legelején egy újabb szériát is nyomtattak; valamint a rendszeres használat miatt több szőlőhegy esetében csak a kézíratos másolatok maradtak fenn; illetve földesúri szabályzatok ezt követően már nem születtek. Az eddigi kutatások összesen 10 darab fennmaradt megyei rendszabály-példányt tudtak azonosítani (Égető-Polgár 2011).

A megyei szőlőhegyi szabályzat összesen 26 cikkelyből áll. Egyebek mellett meghatározza az utak, gyepük, mezsgyék használatát és a szabályszegők büntetését; a hegymester (hegybíró) és az esküdtek (tisztviselők) szerepét, valamint a gazdák elvárt szőlőhegyi viselkedését. Az előírások szólnak a törvényt napokról, a különféle eljárásokról és kötelezettségekről, peres ügyekről, az öröklés és földértékesítés rendjéről, az állattartásról és általában a különféle közbiztonsági és erkölcsi kérdésekről, kapcsolt büntetésekről. Mindezekon felül a rendelet a földesurak valamint a gazdák jogait és kötelességeit is rögzíti, köztük a fizetendő járandóságot, hegyvámot és dézsmát.

Az általunk feltárt forrásokból kiderült, hogy a Holládi-szőlőhegy a megyében úgy tűnik az elsők között igényelte és kapta meg a megyei szabályzatot. A „*Holládi és Kiss-Tikosi Hegynek Artikulussát*” 1777. szeptember 3. keltezéssel bocsátotta ki a megyegyűlés, és *Melleyek Tttes* (tekinetes) *Esztergomi Feő Káptalanhoz tartozandó, és ezen Nemes Somogy Vgibeli* (vármegyebeli) *Holládi és Kiss-Tikosi nevezű Hegyen bíró szöllős gazdáknak, a Fölséges Helytartó Tanács által kiadatott Kegyelmes Királyi Parancsolatok szerint leiratottak.*”

E dokumentum előkerülésével eggyel bővült az egykor Somogyban használatban lévő, ismert megyei rendszabályok száma. Az eddigi kutatások szerint csak két olyan szőlőhegy volt a megyében, amely korábban, már 1777. elején megkapta a statútumokat. A Holládi és Kis-Tikosi szőlőhegy számára kiadott szabályzat így mindenképpen az elsők között szerepel. Ebből a tényből következtethetünk, hogy erre az időpontra a szőlőhegy már intenzív gazdálkodással bírt, amely igényelte a mielőbbi korszerű szabályo-

zást. Előfordulhatott, hogy esetleg korábbi, saját szabályzat nem is létezett, amely indokolta, hogy az elsők között forduljon a földesúri jogokat gyakorló Esztergomi Káptalan a vármegyéhez.

Másik fontos tény, hogy a hegyközségi szabályzat nem az említett könyvben maradt fenn a hegykönyv legelső oldalain. Mindebből következtethetünk arra, hogy a kiadott példányt intenzíven használták, tehát az bizonyos idő után elhasználódott és megőrzése miatt szükséges volt a lemásolása.

Említettük, hogy a vármegyei rendszabályokat a 19. század legelején az igények miatt ismételt kiadták. A vizsgált holládi szőlőhegy abban is egyedülálló, hogy e második kiadású, változatlan tartalmú megyei rendszabálya is fennmaradt. A hegykönyv mellékleteként szereplő „*Hegybeli artikulusok Tikosi Helység számára*” szabályzatot a megyegyűlés 1811. április 20-án adta ki és könyvben eredeti példányban őrződött meg. Ez is alátámasztja, hogy a korábban kiadott szabályzat feltehetően elhasználódott (több mint 30 év telt el) és ezért igényelt és kapott a hegyközség egy új példányt.

Különféle peres ügyek és a változó társadalmi körülmények miatt Somogy vármegye a korábbi szabályozásra támaszkodva 1847-ben egy új megyei szőlőhegyi rendszabályt alkotott, amely azonban az 1848-as események miatt a Helytartótanács által már nem kapott megerősítést és nem lépett érvénybe (Égető – Polgár 2011).

A somogyi hegyközségek, köztük a Holládi-hegy is, így az 1850-es évekig a régi, 1776-os megyei szabályzatot használták, amely azonban ebben formájában már nem volt minden esetben alkalmazható. Ez a probléma őrződött meg a Hollád-hegy szabályzatában is, amelyben számos későbbi kéziratos betoldás is szerepel. Az 1848-at követő társadalmi átalakulások eredményeként a szabályzatból a jobbágycsoportokat érintő külön büntetéseket kihúzták, törölték a fizikai (botbütések) szankciókat és helyükre minden esetben pénzbüntetés került. Hasonlóan írták át a földesurak különféle jogosítványait is, amelyek szerepét a különféle megyei hatóságok jogai váltották fel.

A szőlőhegyek szabályozásában a legnagyobb ellentmondást a szőlődézsma megmaradása okozta. Az 1848-as áprilisi törvények a

különféle földesúri és egyházi szolgáltatásokat eltörölték, de a szőlőterületeket után járó dézsmát érvényben hagyták. A középkori eredetű szőlődézsma hagyományosan a földesúrnak a termésből járó kilenced (pontosabban kilencedik tized) volt. Ez a gyakorlat koronként, területenként, mértékét és a szedés módját tekintve is sokat változott. Szedhették borból, mustból vagy a szőlőből is, de az újkorban nem volt ritka a pénzbeni járandóság beszedése sem (lásd Magyar Néprajzi Lexikon). Hasonlóan alakult ez a Holládi-szőlőhegyen is, ahol 1700-as évek végén egy ideig az Esztergomi Főkáptalan helyett a Festicus család volt a földesúri jogok gyakorlója: 1791. szeptember 26-án kelt rendeletében Tolnai Festicus Krisztof a hozzáfutó gazdák kérésére hozzájárult, hogy a „*Tikosi Hegybeliek*” a jövőben ne kilencedet fizessenek, hanem minden kapás⁸ után „*25 pénzt*”⁹ két részletben, Szent György és Szent Mihály napkor. Azt is kikötötte, hogy ha a jövőben megnövelik a területet, azt bejelenteni kötelesek és az után is fizetniük kell. Arról nem szólnak a feltárt források, hogy később is ezt a járandóságot fizették-e és meddig a holládi szőlősgazdák.

Az 1853-as törvényi szabályozás szerint a szőlőhegyek az uradalmi majorság részének tekintendők, amelyre az állam kártalanítást nem vállalt, így az 1848 előtti járandóságokat továbbra is fizetni kellett. Ugyanakkor a megváltást szabad megegyezés nyomán a két fél között lehetővé tette a törvény. Ennek nyomán dolgozták ki az ún. dézsmaváltás-törvényt (1868: 29. tc.), amely már kötelezővé tette a szőlőbirtok megváltását, valamint országos szerepvállalást is lehetővé tett, ha a gazda nem tudná egy összegben kifizetni az egész tartozást. A dézsmaváltási per indítására a dézsmaszedésre jogosult felet kötelezte a törvény. A váltás összegét az 1856–1867 közötti tíz év átlagtermésének a hússzorosában állapították meg. A törvény azonban késve érkezett: 1868-ig a szőlősgazdák nagyobb része már megváltotta területét vagy legalábbis egyezséget kötött korábbi földesurával. Ezekre a megállapodásokra pedig a törvény hatálya már nem terjedt ki, illetve csak mindkét fél hozzájárulásával lehetett perújrafelvételt indítani. A korábbi megegyezések pedig gyakran olyan súlyos anyagi feltételek mellett születtek, amelyek a kifizető szőlőművelést

sokak számára a későbbiekben már nem is tették lehetővé (lásd Magyar Néprajzi Lexikon).

A törvényi változások eredményeként a korábbi hegyközségi szabályzatok már nem működhettek, hiszen annak társadalmi és gazdasági alapjai gyökeresen változtak meg. Ne feledjük, ebben az időben még mindig az akkor már közel 90 éves 1776-os megyei szabályzat állt csak a szőlősgazdák rendelkezésére, amely sok tekintetben már használhatatlanná vált. Ez a probléma jelenik meg, pl. a Holládi-hegy 1858-as hegygyűlési jegyzőkönyvében, ahol a korábbi hagyomány szerinti szokás és írott jog betartásával az új birtokosokat beiktatni már nem tudták: *„Mindenek előtt az új hegybirtokosok felesküdtetvén kötelességük pontos megtartására intettek, a hegyi artikulusok, az azokban előforduló több, és a mostani kormány elveivel ellenkező pontok miatt ámbár föl nem olvastattak, de még is az azokban foglalt pontosabb és jelenleg is érvényes czikkek ujjonant megmagyaráztattak, és egy általjában kötelességük hű és pontos helyesítésére serkentettek a hegyi birtokosok.”*

A törvény adta lehetőség szerint a Kis-Tikosi és Holládi Hegybirtokosság 1861-ben kezdte el az Esztergomi Székeskáptalannal szemben fennálló dézsma megváltási perét. Erről egyelőre csak kevés információ áll rendelkezésre, de úgy tűnik, hogy a gazdák ekkor már egy ideje nem fizették a járandóságot, így tartozásuk állt fenn. A per két évvel később, 1863-ban zárult a Somogy Megyei Törvényszék végzésével: *„Miután bejelentett felek kötelezettségüket beismerték, meghagyatik a telek könyvi vivaltnak, hogy az alá csatolt Kimutatásban foglalt Holládi telekjegyzőkönyvekbe a szőlőktől évenként fizetendő kapáspénz kötelezettségét feljegyezni, s a feleket illetőségeik után jelzeten értesíteni.”* A dézsma-megváltás nyomán fennálló tartozást tehát ráterhelték a holládi szőlősgazdák földjeire és feltehetően részletekben fizettek ezután. (A megváltásból eredő mindenféle tartozást a filoxéra pusztítása nyomán 1895-ben államilag végleg eltörölték.)

A dézsmaváltás körül kibontakozó átalakulás nyomán kapott a Holládi-szőlőhegy egy új rendtartást is. Az 1860-as években valamely meg nem nevezett állami vagy megyei szerv által kibocsájtott formanyomtatvány (Száma: *A.d. 1836. eln. 10. ny.sz.*) feltehetően csak ideiglenes szabá-

lyozási szándékkal született áthidalva az átmeneti állapotot.

A mindössze 14 pontot tartalmazó szabályzat szervezen támaszkodik a korábbi szabályzatok általános megállapításaira, de csak a legszükségesebb elemeket tartalmazza az alábbi témakörökben:

- tisztségviselők és feladataik, juttatásaik, adminisztráció
- utak, határok, gyepük
- viselkedési szabályok
- állattartás
- ünnepnapok
- birtokok művelése
- szüret időpontjának meghatározása megyei hatáskörben (általánosan október elején).

A szabályzatot a Holládi-hegybirtokosság biztosan használta, mivel utólagosan kézirással felvezették, hogy *„Ezen hegyi artikulusok Törvényes hatályát a Hegybirtokosság elismeri. Kötelességének ismeri”*; valamint legkorábban 1869-ben egyik hegyközségi jegyzőkönyvben már hivatkoznak is egyes paragrafusaira.

Már az országos átfogó szabályozás szempontjai szerint adta ki Somogy Vármegye Közgyűlése 1880. augusztus 2-án, egy belügyminiszteri rendelet nyomán a *Hegrendőri szabályok Somogy vármegye szőlőhegységei számára* című dokumentumot. Azon túlmenően, hogy a szabályzat a szőlőhegyek hagyományos önkormányzati funkcióit meghagyta (hegybíró és esküdtek, hegygyűlés, hegyrendészet, büntetések beszedése, stb.), már számos modern előírást is bevezetett. A hegypásztorok feladata már a filoxéra fertőzés figyelésére is kiterjedt, megjelentek növény- és környezetvédelmi rendszabályok is: gyümölcsfák kórokozói elleni védekezés, vagy pl. a gyepűben vagy a szőlőhegy más részein fészkelő hasznos madarak védelme. A rendelet tájvédelmi előírásokat is tartalmaz, ezek közül a legfontosabb, hogy bárminemű szőlőhegyi építkezés engedélykötelessé vált. Olyan, ekkora tömegessé váló társadalmi jelenségekre is reagálnia kellett, mint a szőlőhegyi kiköltözés, amely nyilván sok új kihívást hozott a hegyközségek életében. A jogszabály továbbra is tartalmazza a megszokott köz- és vagyonbiztonsági előírásokat, mint a lopás, rongálás, tűzvédelem, állattar-

tás tilalma, közhasználatú tárgyak és utak gondozása, szüret szabályozása, stb.

A 19. században az 1894. évi XII. tc. a mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről jogszabály volt az utolsó, amely több más kérdés mellett a szőlőhegyi önkormányzatokat is érintette. A modern és részletes törvényt a filoxéra pusztítása utáni újjáépítés szándéka serkentette, így a törvény átfogó célja a szőlők jövedelmezőségének az előmozdítása volt. A szőlőhegyek önkormányzatisága továbbra is megmaradt, a közgyűlés, a választmány (korábbi esküdték helyett) és a hegybíró jogosítványai. Ugyanakkor a szőlőhegyi önkormányzatoknak a hatósági szerepe gyengült és a modern közigazgatás intézményei vesznek át sok feladatot. (A törvény részletesebb bemutatására itt nincs mód.)

A II. világháború utáni sztálinista diktatúra az 1949./300 kormányrendelettel szüntette meg a hegyközségeket minden hasonló történelmi alapon nyugvó helyi közösségi-önkormányzati szerveződéssel együtt. A 20. század első felében még több új jogszabály érintette a hegyközségek életét. Ilyen volt az ún. bortörvény (1908. évi XLVII. törvénycikk), vagy az 1929. évi XVII. tc. a szőlőgazdálkodásról és a hegyközségekről, amely a szőlőtermesztés és borkészítés színvonalemelésének szellemében született, illetve az 1938. évi XXXI. tc. a hegyközségekről, valamint a szőlő- és gyümölcs-gazdálkodásról, amely maig ható korszerűséggel jött létre. Ezekben a modern jogszabályokban is sikerült megőrizni a szőlőhegyi önkormányzatiság elveit valamint egyes gyakorlatainak régmúltban visszanyúló elemeit.

KABAI GERGELY

Felhasznált források

Szakirodalmi források

Bezerédy Győző: Somogy megye mezővárosi és községi pecsétjei 1768-1856 (Ötödik rész. Hajmás-Juta) Somogy megye múltjából - Levéltári évkönyv 27. Kaposvár, 1996.

Bél Mátyás: Veszprém megye leírása - A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 6. Veszprém, 1989.

Csánki Dezső (szerk.) Somogy vármegye. Magyarország városai és vármegyéi sorozat. Budapest, 1914.

Csorba József: Somogy vármegye ismertetése. Pest, 1857.

Draskóczy István: A 15. század története. Budapest, 2000.

Égető Melinda (Összeállította és a bevezető tanulmányt írta): Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17-19. századból. Budapest, 2001.

Égető Melinda: Vagyon szép szőlőhegyünk... Történeti-néprajzi elemzések közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében, 1629-1846. Budapest, 2001.

Égető Melinda – Polgár Tamás: Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Somogy vármegyéből 1732-1847. Budapest, 2011.

Hrabovszky Dávid: Néhány levelek Balatonról, és Balaton mellyékről. Balatoni Füzetek 1. Keszthely, 1998.

Knézy Judit: Somogy megye jobbágyparaszti népének csoportjai és gazdálkodása a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig. In Für Lajos (szerk.): Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1981-1983. Budapest, 1983. 285-301.

Knézy Judit: A somogyi parasztság gazdálkodásának és táji csoportjainak változásai (1850-1914). In Für Lajos (szerk.): Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1984-1985. Budapest, 1985. 381-403.

Magyar Kálmán: A középkori Segesd város és megye története, régészeti kutatása - Somogyi Almanach 45-49. Kaposvár, 1988.

Pesty Frigyes: Somogy vármegye helynévtára - Fontes Comitatus Simighiensis 1. Kaposvár, 2001. Sajtó alá rendezte: Gózszy Zoltán és Polgár Tamás

Reóthy Ferenc: A dél-balatoni borvidék szőlőművelése a középkortól napjainkig. in. Laczkó András (szerk.): Boglárlelle. Boglárlelle, 1988a.

Reóthy Ferenc: Fejezetek a dél-balatoni borvidék XVIII-XX. századi történetéből 1.. Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 19. Kaposvár, 1988b

Reóthy Ferenc: Fejezetek a dél-balatoni borvidék XVIII-XX. századi történetéből 2.. Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 21. Kaposvár, 1990

T. Mérey Klára: Rendhagyó válogatás egy életműből - Tolna Megyei Levéltári Füzetek 9. Tanulmányok. Szekszárd, 2000. 102-120.

Tóth Péter: Somogy vármegye leírása 1812-ből Somogy megye múltjából - Levéltári évkönyv 19. Kaposvár, 1988. 41-92. (Rumy Károly György révén 1812-ben készült Descriptio geographico-statistico-topographica comitatus Simighiensis)

Vályi András: Magyar Országnek Leírása 2-3. kötet. Buda, 1799.

Végh Ferenc: Birodalmak határán – A Balaton partján. Budapest, 2007.

Elsődleges források

Holládi és Kis-Tikosi szőlőhegyi önkormányzat iratainak digitális másolatai a szerző tulajdonában

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár:

MNL OL E 156 - a. - Fasc. 029. - No. 043.

MNL OL E 156 - a. - Fasc. 069. - No. 007.

MNL OL E 156 - a. - Fasc. 136. - No. 031.

Mária Terézia kori Úrbéri Tabellák 1776 Hollád község tabellái

MNL OL Gemeinde Hólád In Ungarn Odenburger District S78 162. téka Hollád 1-3. 1853

Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár

Canonica Visitatio Hollád község 1748 -

I. fondőcsoport Veszprémi püspöki levéltár I/08./09. Districtus Segesd

Jegyzetek

1. MNL OL E 156 - a. - Fasc. 136. - No. 031.

2. MNL OL E 156 - a. - Fasc. 029. - No. 043.

3. MNL OL E 156 - a. - Fasc. 069. - No. 007.

4. Canonica Visitatio Hollád község 1748 - Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár I. fondőcsoport Veszprémi püspöki levéltár I/08./09. Districtus Segesd

5. Mária Terézia kori Úrbéri Tabellák 1776 – Hungaricana.hu

6. Csorba munkájának fontos eleme, hogy a térségben termesztett szőlőfajtákat is felsorolja: „*van itt két nyelvű fehér; fűgér; pandúr; vékonyhájú, tök, bajor, rózsza vagy dinka, sőt fekete, karraj, s kadarka —igen jó fajú, — mely a' budai kadarkát is felül múlja festő részeivel; kár hogy e' fajok rendszeren külön ültetve nincsenek, sőt más aljasbakkal, még az apró csóka szőlővel is vegyítvék; bora azonban még is első rendű e megyeiek között.*” Csorba 1857. 55.

7. MNL OL Gemeinde Hólád In Ungarn Odenburger District S78 162. téka Hollád 1-3. 1853

8. Területenként változó korabeli mértékegység 190-200 négyyszögöl között <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-59.html>

9. Korabeli ezüstalapú forint, váltópénze a krajcár. Nem tudjuk, hogy a terméshez képest ez sok vagy kevés, de ha a gazdák kérték, feltehetően anyagilag így jobban megérte számukra.